

İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA HZ. PEYGAMBER'İN KÖLELİĞE YAKLAŞIMI¹

Mehmet Nadir ÖZDEMİR

Dr., Başöğretmen, Konya/Selçuklu Anadolu İHL
mnadir_ozdemir@hotmail.com

Özet

İslâm öncesi dönemde kölelik babadan oğula geçiyordu. İlk Müslümanlar bütün dünyada yaygın olan bu müesseseyi hazır buldular. İslâm köleler konusunda son derece geniş ve önemli sonuçlar doğuran bir ıslahat hareketi gerçekleştirmiştir. İnsanların köle ve hür diye ikiye ayrılıp kölelere adaletsizlik yapılmasına karşı çıkan Hz. Peygamber her fırsatta kölelerin yaşam standartlarını ve sosyal seviyelerini yükselterek onları hür insanlarla eşit yapmaya çalışmıştır. Hz. Peygamber'in hayatında özellikle iki azatlı köleden söz edilir; Ümmü Eymen ve Zeyd b. Harise. Her ikisi de İslâm öncesi dönemde köleleştirilmiş kişilerdi. Hz. Peygamber ikisini de azat etmişti. Hz. Peygamber'in azatlı cariyesi Mariye de burada zikredilebilir.

Hız. Peygamber Bedir savaşında izlediği yöntemle de amacının esirleri köleleştirmek olmadığını göstermiştir. Hicretin beşinci yılında Beni Mustalık Gazvesinde esir olarak ele geçirilen kadın ve çocuklar köle olarak Müslümanlara dağıtıldı. Hız. Peygamber bunların içinden Cüveyriye ile nikahlanınca sahabe de ellerindeki esirleri karşılıksız serbest bırakmıştır. Ardından Mustalıkoğulları Müslüman oldular. Hayberin fethinden sonra ise Hız. Peygamber Yahudi kabile reisinin kızı Safiye ile evlendi. Huneyn Gazvesinin ardından alınan ganimetler ve esirler Cirane'de toplandı. Esirlerin kurtuluşu için gelen bir heyetin isteği üzerine Hız. Peygamber tüm esirleri karşılıksız serbest bıraktı. Sahabe de paylarına düşen esirleri salıverdiler. Taif kuşatmasında Hız. Peygamber soğuk savaş yöntemini uygulayarak "Düşmanın elinde bulunan kölelerden kim gelir de İslâm'a girdiğini açıklarsa hürriyetlerine kavuşacak, onlar Allah'ın azatlılarıdır"

¹ Bu makale 15-17 Mayıs 2009 tarihlerinde Çanakkale 18 Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi tarafından düzenlenen "İnsan Hakları ve Din Sempozyumu"na sunulan tebliğin gözden geçirilmiş şeklidir.

buyurdu. Bu çağrıya 80 köle kulak verdi.

Çağdaş dünyada insan haklarının güvenceye alındığı ilk hukuk metni 12 Haziran 1776 tarihli Virginia Anayasasının başındaki haklar bildirgesidir. Kölelik 1870'lerde kaldırılincaya kadar bütün dünyada devam etmiştir. 10 Aralık 1948 tarihinde insan hakları uluslararası boyuta taşınmıştır. Söz konusu tarihte yürürlüğe giren İnsan Hakları Bildirgesinin dördüncü maddesi şöyledir: "Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz, kölelik ve köle ticareti her türlü şekliyle yasaktır."

Kadın hakları da insan haklarının bir boyutunu oluşturmaktadır. Kadınların siyasal ve toplumsal mücadelesi esas olarak XVIII. yüzyılda başladı. Feminizmin ortaya çıkışı da bu döneme rastlar. Feminizmin doğuşu ile modernleşme, burjuva devrimi ve rasyonel insanı temel alan doğal ve evrensel insan hakları teorisinin gelişimi arasında yakın bir ilişki olduğu açıktır. 1979 yılında kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi sözleşmesi imzalandı. 1990 yılında imzalanan Paris Şartı da insan hakları konusunda önemli sayılabilecek bir aşamadır.

İnsan hakları ihlallerinin en yoğun bir şekilde yaşandığı alanlardan biri de hiç şüphesiz savaşlardır. Yakınçağda ve günümüzde yaşanan savaşlarda alınan esirlere çok kötü davranıldığı bilinen bir gerçektir. Oysa Hz. Peygamber'in uygulamasında esirler âdeti bir misafir kabul edilmiştir.

Giriş

İslâm dini geldiğinde köleliği hazır buldu. İnsanların eşitliğini esas alan İslâm yumuşak bir geçişi ön gördü. İslâm'ın eşitliği esas alan mesajını duyan ve efendilerinin zulmünden bunalan köleler İslâm'a yönelmekte gecikmediler.

Hız. Peygamber, bir taraftan yürürlükte olan köleliği ıslah ederken öte yandan hem özel hayatındaki, hem de savaşlardaki uygulamalarıyla kölelerin de toplumun bir parçası olduğunu eski ve yeni dünyaya gösterdi.

Bu çalışmamızda insan hakları açısından Hız. Peygamber'in köleliğe bakışını incelemeye çalıştık. Hız. Peygamber'in köle ve cariyelerinin olup olmadığı konusuna temas ettik. Araştırmamızın kapsamına çağdaş dünyada köleliğin ne zaman kaldırıldığını, hangi uluslar arası anlaşma ve sözleşmelerde söz konusu edildiği ve feminizmin doğuşu konularını da dahil ettik.

İslâm Öncesi Dönemde Toplum Hayatında Kölelerin Durumuna Genel Bir Bakış

İslâm öncesi dönemde Arapların hayatında önem arz eden başlıca dört şey vardı: Bunlar; 1-Put, 2-Deve, 3-Silah, 4-Köle(ve cariyeye). Bunlardan birincisi inançlarını, ikincisi hayatlarını kolaylaştıran bineklerini, üçüncüsü savaşçı ve yağmacı ruhlarını temsil ediyordu. Dördüncüsü ise hayatlarını kolaylaştırıyordu.

Mekke ve çevresi ticarî ve dinî bir merkez olması nedeniyle açık bir bölgeydi. Panayırılar düzenleniyor, çevre bölgelerden haccetmek üzere gelenler oluyordu. Bölgenin bu özelliği çeşitli ırk ve renklerde insanların buraya yönelmelerine neden oluyordu.²

Mekke'de köle ticaretinin Mekke'nin fethedilip Kâbe'nin putlardan temizlenmesine kadar devam ettiği söylenebilir. Nitekim Abdullah b. Cüd'an köle ticareti yapıyordu. Köleler genellikle Habeşistan'dan getirilmekteydi. Bu arada Mekke'nin değil de Yemen'in köle ticaretinde merkez olduğunu belirtmeliyiz. Örneğin Bilal-i Habeşî Mekke'ye Yemen pazarından getirilmişti.³

Bu dönemde köleliğin başlıca iki kaynağı vardı; Savaşlarda alınan esirler ve köle ticareti. Ticaret Araplardan veya insan kaynakları bakımından zengin olan Ceziratü'l Arab, Hind, Sind, Fars, Irak, Şam, Mısır, Sudan ve Habeş'den çeşitli usullerle ithal edilen kölelerden oluşuyordu.⁴ Sık sık kabileler arasında savaşlar olduğundan ganimetler alınıyordu. Ganimetler arasında cariyeler de önemli bir yer tutuyordu. *Merzûkî*'nin naklettiğine göre Halid b. Kays b. Mudallel Benî Esed kabilesinden bir grupla savaştı. Galip gelen Halid bir cariyeyi ganimet olarak ele geçirdi.⁵

Kölelik babadan oğula geçen bir kast sistemiydi.⁶ Geniş ölçüde yayılmış olan kölelik, artık kurumsallaşmıştı.⁷ Esirleri köleleştirdikleri gibi sattıkları da oluyordu. Arapların senenin belli aylarında kurdukları pazarları vardı. Rebiulevvel ayının ilk gününde Dumetu'l Cendel'e gelirlerdi.⁸ Kervanlarıyla köle ticareti yapan ve büyük bir servete kavuşan Abdullah b. Cüd'an bu dönemin en önemli tacirlerinden biriydi.⁹

² Lombard, Maurice, *İlk Zafer Yıllarında İslâm*, çev. Nezih Uzel, İstanbul, 1983, s. 28.

³ İbn Sa'd, Muhammed, *et-Tabakatü'l Kübra*, Beyrut, 1968, III, 232.

⁴ Mahmud Mikdad, *el-Mevâli ve Nizamu'l-Velâ*, Dumaşk, 1988, s. 53,54.

⁵ İsfahânî, Ebu'l Ferac Ali b. Hüseyin, *el-Egânî*, Kahire, 1974, XIV,146; Merzûkî, Ebu Ali Ahmed b. Muhammed, *Kitabu'l Ezmine ve'l Emkine*, Kahire, b.t.y, I, 278.

⁶ Çağatay, Neşet, *İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi*, Ankara, 1989), s. 132.

⁷ Derveze, İzzet, *Kur'an'a Göre Hz. Muhammed'in Hayatı*, çev. Mehmet Yolcu, İstanbul, 1995, I, 223.

⁸ Kalkaşendi, Ahmed b. Ali, *Subhu'l Aşa fi Sinaati'l İnşa*, şrh. Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Beyrut, 1407/ 1987, I, 468.

⁹ Mes'udi, Ebu'l Hasan Ali b. Hüseyin, *Murucu'z Zeheb ve Meadini'l Cevher*, thk. Said Muhammed, Beyrut, 197, II, 293; Fayda, Mustafa, *Abdullah b. Cüd'an*, *DİA*, İstanbul, 1988, I, 93, 94.

Söz konusu düzen öylesine hukuksuz bir biçimde hüküm sürüyordu ki örneğin bir erkek başkasının cariyesiyle ilişki kuruyor, çocuk dünyaya gelirse önce çocuğu sonra da annesini satın alıyordu.¹⁰

Soy üstünlüğüne dayalı bir hayat anlayışları olan Araplar¹¹ kölelerine çobanlık¹² cariyelerine ise zenginlerin evlerinde sütannelik ve dadılık yaptırırlardı.¹³ Köleler ayrıca ticarî hizmetlerde de kullanılırdı.¹⁴ Cariyelerden def çalmayı bilenleri düğünlerde def çalıp oynarlar, evlenecek kızı eşinin yanına kadar götürürlerdi.¹⁵ Müzik bilenleri şarkı söylerdi.¹⁶ Cariyelerini fuhşa zorlayan Kelb kabilesi gibi kölelerini kötü yolda kullananlar da vardı.¹⁷

İslâmiyet'in Doğuşuyla Kölelerin Hürriyetlerine Kavuşturulması Süreci

Ortaçağın hemen bütün toplumlarında olduğu gibi Müslüman toplumda da köle sınıfı vardı ve toplumun en alt kesimini oluşturuyordu.¹⁸ İslâm, köleler konusunda son derece geniş ve önemli sonuçlar doğuran bir ıslahat hareketi gerçekleştirdi. İslâm'dan başka hiçbir medeniyet çevresinde azatlı kölelerin teşkil ettiği hükümdar hanedanlarının kurulduğu görülmemiştir.¹⁹ İlk Müslümanlar bütün dünyada yaygın olan bu eski müesseseyi hazır bulmuşlar, bunu icat etmemişlerdir. İslâm dini nezdinde kölelik ne bir cezalandırma ölçüsü, ne de ekonomik amaçlarla yararlanılan basit bir askerî ganimettir. Bilakis beşerî bir ıslah müessesesidir.²⁰ İslâm köleliğin varlığını kabul etmekte birlikte²¹ esasen bu konudaki cahiliye toplumunun ittifakını da yerle bir etmişti.

¹⁰ İbn Habib, Ebu Cafer Muhammed b.Habib, *Kitabu'l Muhabber*, Beyrut, b.t.y, s.340; ayrıca bkz. *Küçük Türk-İslâm Ansiklopedisi*, "Abd", İstanbul, 1974, I, 5.

¹¹ Günaltay, Şemseddin, "Selçukluların Horasan'a İndikleri Zaman İslâm Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dinî Durumu", *Belleten*, Sayı:25, Ankara, 1943, VII, 59.

¹² Zuheyr b. Ebi Selma, *Divan*, Beyrut, 1964, s.47; Ahmed Muhafaza, *er-Rakik fi'l Müctemai'l Arabiyyi'l İslami hatta Sevrati'z Zenc*, (Master Tezi), Amman, 1407 / 1987, s. 39.

¹³ Mazaheri, Ali, *Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları*, çev. Bahriye Üçok, İstanbul, b.t.y, s. 53.

¹⁴ Ahmed Muhafaza, s. 43.

¹⁵ İbn İshak, Muhammed, *Sire*, thk. Muhammed Hamidullah, Konya, 1981/1401, s. 58; İbn Abdırabbih, Ahmed b. Muhammed, *el-İkdu'l Ferid*, b.y.y, 1954/ 1373, VI, 42; İsfahâni, a.g.e., XI, 165.

¹⁶ Ahmed Muhafaza, *er-Rakik fi'l Müctemai'l Arabiyyi'l İslami hatta Sevrati'z Zenc*, s. 173.

¹⁷ İbn Habib, a.g.e., s. 264.

¹⁸ Mez,Adam, "Ortaçaman Türk-İslâm Dünyasında Âdetler", çev.Cemal Köprülü, *Ülkü*, Sayı:71, Ankara, 1939, XII, 435-437.

¹⁹ Hamidullah, Muhammed, *İslâm Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1991/1412, II, 683.

²⁰ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 28; Fendoğlu, Hasan Tahsin, *İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik*, İstanbul,1996, s. 151.

²¹ Lewis, Bernard, *Race And Slavery in the Middle East*, New York: Oxford University, 1990, s. 5, 6.

Köleler İslâm'ın ilk yıllarında orantısız bir biçimde Müslüman toplumun geniş bir bölümünü teşkil ettiler. Rivayet edilen bir hadise göre, Müslüman olan ilk sekiz kişiden beşi köle kökenli idi.²²

Kölelerin durumu pek acıktıydı. Ağır işkencelere uğradılar. Bunlardan bir kısmı bu işkenceler karşısında hayatlarını kaybettiler. Hz. Ebubekir bunları himaye ediyordu. Erkek kölelerden Bilal ve Âmir b. Führeyre'yi kadınlardan da Urüm Ubeyy, Zinnire, Nehdiye ve Lubeyne'yi bedellerini ödeyip satın aldı ve derhal onları azat etti. Kendisi diğer köleleri de satın almak istemiş fakat efendileri, yüksek bir fiyat teklif edilmesine rağmen onları satmayı reddetmişlerdi.²³

Bazı hukukçular, köleliği inançsızlığın bir cezası olarak nitelemişler, inancı olmayan, cizye vergisini de benimseyen kişilere ceza vermek gerektiği kanaatine varmışlardı.²⁴ Ancak, nasslarda "köle edinin" şeklinde tek bir emir bulunmadığı ve köle azadı emredildiğine göre bu, geçici bir cezadır.²⁵ Bu yönüyle köle ve cariye hukukundan İslâmlaştırma siyaseti noktasında yararlanıldığı anlaşıyor.²⁶ Ayrıca kölelikten, eşleri ölmüş, destekten yoksun kalmış insanlara, nafakaları olmayanlara fatihlerin yardım etmesi noktasında da yararlanılmıştır.²⁷

Köleliği doğuran asıl sebep, savaş ve bunun doğurduğu sonuçlardır. Kur'an ayetleri, Resulullah'ın tatbikatı ve İslâm hukukçularının ittifakla belirttikleri görüşlere göre, İslâm ordularının başkumandanı, milletlerarası karşılıklı iki ülke arası veya tüm dünya ülkelerini içine alan bir anlaşmanın yokluğu çerçevesinde, hiçbir fidye almaksızın; 1-Serbest bırakma, 2-Bir kurtuluş fidyesi alma yahut harp esirlerinin mübadelesi, 3-Onları köle konumuna sokma şeklinde savaş esirlerinin kaderini tayin etme yetkisine sahiptir.²⁸

Kölelerin toplumda aşağılanıp horlanmasına karşı çıkan Hz. Peygamber, her fırsatta onların sosyal statülerini yükseltmeye çalışmıştır.²⁹ Yani İslâm'da hürriyet esas, kölelik ise geçici bir vasıftır. Köleler mal sahibi olamazlar, buna karşılık efendileri onlara; yediklerinden yedirmek ve giydiklerinden de giydirmek zorundadırlar.

²² Pipes, Daniel, *Slave Soldiers And Islam*, London, 1981, s. 109.

²³ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 95.

²⁴ Teftazânî, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer, *Şerhü't-Telviḥ ala't-Tavdîḥ li Metni't-Tenkîḥ fi Usuli'l Fikh*, Beyrut, 1377/ 1957, II, 70

²⁵ Fendoğlu, a.g.e., s.151.

²⁶ Fendoğlu, a.g.e., s.152.

²⁷ Ebu Sade, Abdulhamid İbrahim Berekat, *Nazariyyetü'l Muamele bi'l misl fi'l Harb (Doktora Tezi)*, Kahire, b.t.y., s. 219; Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 692.

²⁸ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 693.

²⁹ Savaş, Rıza, *Hz. Peygamber Devrinde Kadın*, Bursa, 1991, s. 194.

Kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları için zekât gelirlerinden pay ayrılır.³⁰

İslâm, köleliği tanıdı ve Müslümanlar tarafından kölelik hukuku uygulandı. Hz. Peygamber'in uygulamalarında da görüyoruz ki İslâm dininde kölelere iyi davranmak esastı. Müslümanlara kölelerini azat etmeleri hususunda teşvikte bulunmuş, kölelere de hürriyetlerini kazanmaları konusunda kolaylıklar sağlanmıştır. İslâm'da kölelerin azat edilmesi sadece hukukî ve insanî bir anlaşma değil, ama aynı zamanda manevî bir görevdir. Kölelerini azat eden çok sayıda Müslüman bu görevi yerine getirmiştir.³¹

Kölelik, esasen azat yoluyla sona erse de İslâmiyet, köleliği azaltmak ve niha-yet bertaraf etmek amacıyla birtakım sona eriş yolları daha kabul etmiştir. Bunlar;

1-Gönüllü azat, 2-Kefaret borcu olarak azat, 3-Mükâtebe yoluyla azat, 4-Mecburi veya kanunî azat, 5-Ölüme bağlı azat, 6-Ümmü veled, 7-Devlet tarafından azat.³²

Kölenin azat edilmesi İslâm hukukunda "ıtk, tahrir, fek" gibi kavramlarla ifade edilir. "Mevla" kelimesi de hem "azat eden efendi" hem de "azat edilen köle" anlamına gelir.³³ Kölelerin alım-satım muamelesi ve azat edilmesi v.s ile ilgili konularda yazılı vesikalar düzenlenmiştir.³⁴

Ancak insanlık onurunu koruma adına kölelerin hukukunda yapılan düzenlemeler hiçbir zaman onları hür insanlar konumuna yükseltememiştir. Kölelerin köle olarak kaldıkları sürece hür kişilerle eşit olmayan, ikincil bir konumda bulundukları Kur'an'da³⁵ da ifadesini bulmuş bir gerçektir.³⁶

İlk dönem İslâm toplumunda esir olarak Müslümanların himayesinde bulunan köle ve cariye sayısı bir araştırmaya göre sadece 421'dir. 2290 sahabiden yalnızca 101'i köle konumunda olup bunlardan da bazıları zaman içerisinde hürriyetlerine kavuşmuştur. Bu sayı da %4,4 gibi bir yüzdeye tekabül etmektedir. Esir anlamındaki

³⁰ Yeniçeri, Celal, *İslâm'da Devlet Bütçesi*, İstanbul, 1984, s. 367.

³¹ Yahya Oyewole Inam, "Emanicipation of Slaves in the First Century of Islam", *The Islamic Quarterly*, No:2, England, 1996, XL, 118-123.

³² Bkz. Zuhayli, Vehbe, *İslâm Fıkıhı Ansiklopedisi*, çev. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H.Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız, İstanbul, 1994, c. III, s. 361; c. X, s. 329, 330.

³³ Nur Suresi, 33; Aydın, M. Akif, "Köle", *DİA*, Ankara, 2002, XXVI, 243; ayrıca bkz. Özdemir, Mehmet Nadir, *İslâm'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı*, İstanbul, 2006, s. 20,21.

³⁴ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 711.

³⁵ Rum 30/28: Bu ayet Kur'an Yolu isimli tefsirde bir örnek ile şöyle açıklanmaktadır: Mesela bir fabrikanın sahibi orada çalıştığı işçilerin emeğini satın aldığı ve bu emeğe sahip olduğu fikri ve duygusuyla hareket eder; sosyal mülâhazalarla işçi hakları konusunda ne kadar mesafe alınırsa alınsın, onların kendisine ait bütün mal varlığı hatta sırf o fabrikanın mülkiyeti üzerinde eşit haldara sahip olmasına razı olmaz. (Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir, DİB, Ankara, 2008, IV, 311)

³⁶ Aktan, Hamza, *Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'anî Yaklaşım*, Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Dergisi, Erzurum, 2001, XVI, 1662, 63.

köle % 80.84'ü oluşturmaktadır. Toplam köle ve cariye sayısı ise %19.16'dır.³⁷

H. Peygamber Köle Edinmiş Midir?

İslâm'ın ilk vahyi ile ortaya çıkan tavır beraberliği sosyolojik ve psikolojik iki ayrı yorum ortaya çıkardı. Hz. Ebubekir zengindi, mevki ve itibar sahibiydi. Fakat buna karşın Zeyd köleydi, cemiyet içerisinde en aşağı sınıfa mensuptu. Hz. Hatice ise bir hanımdı. Halbuki o çağlarda kadınların toplumsal herhangi bir statüleri yoktu. İslâm cemiyet içerisinde farklı sınıflara mensup olanları, bir iman etrafında birleştirmekte ve daha ilk günlerde sınıfsız ideal toplumun temellerini atmaktaydı.³⁸

Hz. Muhammed'e Mekke'de "el-Emin" lâkabının verilmesi, kimsesiz, düşkün, yetim ve kölelerin kendisine sığınmasını sağlıyordu.³⁹ Hz. Peygamber, toplumdaki birtakım bireysel, dünyevî konumları ve zenginliklerindeki farklılıklarına rağmen kişilerin özünde taşıdıkları değerlerde eşitlik aramış, bu prensiplerle takip edilen karşılıklı ilişkiler ve vazifeler Allah'a gösterilen ihlas ile belirlenerek derinleştirilmiştir.⁴⁰

Kaynaklarda Hz. Peygamber'in kölesi (rakik, gulâm, abd) olarak tanıtılan bir kimse ile karşılaşmıyoruz. Çünkü o, kölelerini azat etmiştir. Kaynaklarda bu kişiler Rasulullah'ın azatlısı olarak isimlendirilmektedir.

Hz. Peygamber'in hayatında özellikle iki köleden söz edilir. Birisi Ümmü Eymen, diğeri ise Zeyd b. Harise adındaki bir delikanlıdır. Her ikisi de İslâm öncesi dönemde köleleştirilmiş kişilerdir.⁴¹ Ümmü Eymen, Hz. Peygamber'in babasının hizmetçisidir. O'na miras kaldı. O da asıl adı Bereke olan Ümmü Eymen'i azat etti. Ubeydullah el-Hazreci Mekke'de onunla evlendi. Eymen doğdu. Evlendikten sonra Hz. Hatice Hz. Peygamber'e Zeyd b. Hârise'yi hediye etti. Rasulullah Zeyd'i azat etti.⁴²

Hz. Peygamber Müslümanların kanlarının denkliliğine ve eşitliğine, Arabın Aceme, Kureyşli'nin veya Haşimî'nin başka Müslümanlara, aslî hürün azatlı köleye, bilginin ya da emîrin cahil veya emir altındakilere üstün olamayacağını hükme bağlamıştır.⁴³ Kendisi vefat ettiğinde geriye bıraktığı tek bir köle bile kalmamıştı.⁴⁴

³⁷ Birekul, Mehmet-Fatih Mehmet Yılmaz, *Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile*, Konya, 2001, s. 94, 95.

³⁸ Daryal, Ali Murat, *İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açısından Tahlili*, İstanbul, 1999, s. 108.

³⁹ Daryal, a.g.e, s.71,72.

⁴⁰ Hamilton, A.R. Gibb, *İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar*, çev. K. Durak, H. Yücesoy, K. Dönmez, İstanbul, 1991, s. 17.

⁴¹ Aktan, *H. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'anî Yaklaşım*, s.74.

⁴² İbn Sa'd, Ebu Abdullah el-Basri ez-Zühri, *et-Tabakatü'l Kübra*, Beyrut, b.t.y, I, 386.

⁴³ İbn Teymiyye, *es-Siyasetü'l Şer'iyye*, çev. Vecdi Akyüz, İstanbul, 1999, s. 135.

⁴⁴ İbn Hacer el-Askalanî, Ahmed b. Ali, *Bühû'l Meram*, çev.ve şrh. Ahmet Davudoğlu /*Selamet Yolları*, İstanbul, 1972, IV, 2.

Ayrıca çok sayıda köleye sahip kimseler nezdinde bunların azat edilmesi için telkinlerde bulunmuştur. Örneğin Hz. Peygamber, Cerir b. Abdullah aracılığıyla Yemen hükümdarı Zülkelâ el-Himyeri'ye bir mektup göndermiş, o da bunun üzerine eli altındaki 4000 köleyi azat etmişti. Ayrıca güneş ve ay tutulmaları sırasında köle azat etmeyi tavsiye etmiştir. Kölelerin hiçbir karşılık beklenmeksizin gönüllü olarak azat edilmesi bu ilk örnekler doğrultusunda İslâm tarihi boyunca devam etmiştir.⁴⁵ Hz. Peygamber'in azatlıları hakkında kısaca bilgi verelim:

I. Azatlı Köleleri

1. Zeyd b. Hârise:

Zeyd b. Hârise ilk Müslümanlardan olup kendisine⁴⁶ "Hz. Peygamber'in habibi" de denmektedir.⁴⁷ Temel kaynaklarımızda Mevla(azatlı köle) terimi ile karşılanan bir toplumsal konuma sahip olan Zeyd b. Hârise⁴⁸ Arabistan'daki bitip tükenmek bilmeyen baskınlardan birinde esir düşmüş ve köle pazarında satılmış, Hz. Hatice onu satın alarak Hz. Muhammed'e hediye etmiş, diğer bir rivayete göre ise Hz. Muhammed onu satın almıştı. Bir zaman sonra, kölenin ailesi oğullarının nerede olduğunu bulup öğrenmeleri üzerine yanlarında epey bir kurtuluş parası da olduğu halde Mekke'ye çıkmışlardı. Zeyd'in babası ve amcası Hz. Muhammed'e gidip ziyaretlerinin sebebini açıklamaları üzerine o, onlara şöyle dedi:

-“Size karşı bir yakınlık hissediyorum, fakat sizin oğlunuz burada benim oğlumdan farksızdır. Bunu kendisinden sorunuz, şayet sizinle gitmek isterse, sizden hiçbir fidye almadan onu götürmenize izin vereceğim. Durumu oğullarına sormaları üzerine Zeyd;

-Ben efendimin şahsında öyle şeyler gördüm ki bunları her şeye ve herkese tercih ederim.”

Zeyd'in bu sözlerinden son derece etkilenen Hz. Muhammed, Kâbe'ye gitti, örfe göre, herkesin önünde Zeyd'i kölelikten azat ettiğini ve onu evlat edindiğini ilan etti. Bunun üzerine Zeyd'in babası ve amcası üzgün bir halde, fakat çocuklarının durumundan tamamen emin, huzur içinde kendi yurtlarına dönüp gittiler.⁴⁹ Zeyd

⁴⁵ Aydın, "Köle", s. 243.

⁴⁶ İbn Sa'd, *a.g.e.*, III, 15; Yakubi, Ahmed b. Ebi Ya'kub b. Ca'fer b. Vehb, *Tarihu Ya'kubi*, Beyrut, 1960/1379, II, 23.

⁴⁷ Mes'udi, *a.g.e.*, II, 280.

⁴⁸ İbn İshak, *a.g.e.*, s. 244; İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik, *es-Siretü'n Nebeviye*, Mısır, 1936/1355, I, 264, 265.

⁴⁹ Süheylî, Abdurrahman, *er-Ravdu'l Üniûf*, Kahire, 1332, I, 164.

azat edildiği halde, bazı Müslüman olmayan Araplar ona hâlâ köle diyorlardı.⁵⁰ Yani Arapların azat edilen bir kölenin yeni statüsüne hemen alışamadıkları anlaşılıyor.

Hız. Peygamber, azatlı köleleri eziyet altına sokan her çeşit geleneksel hukuka dayalı kısıtlamaların ortadan kaldırılmasına karar vermiş bulunuyordu. Onun isteğiyle Zeyd'i halası Ümeyme'nin kızı Zeynep bnt. Cahş ile evlendiren Hız. Peygamber, böyle yaparak esasen asaletli bir aileye mensup Zeynep ile bir azatlı kölenin evlenebileceğini göstermişti. Ancak Zeynep bu evliliği hazmedemedi. Zeyd'i küçük görüyordu. Kendisinin ona denk olmadığını söylüyordu. Nihayet geçimsizlik sonucu boşandılar. Hatta bu konuda Ahzab suresinin 37. ayeti nazil oldu.⁵¹

2. Ebu Râfi:

Hız. Peygamber'in azatlısıdır. Aslen Mısır'ın yerlilerinden olup, Abbas b. Abdulmuttalib'in kölesiydi. Mekke'de Bedir gazvesinden önce Hız. Abbas'ın hanımı Ümmü'l Fadl Lübabe ile birlikte Müslüman olmakla birlikte köle olması sebebiyle hicret edememişti. Bedir'de esir alınan efendisi Abbas'ın kurtuluş fidesini Medine'ye götürdü. Daha sonra Abbas onu Hız. Peygamber'e bağışladı. Ebu Râfi, Bedir'den sonra yapılan gazvelerin hepsinde Rasulullah'ın yanında bulundu. Hız. Peygamber, amcası Abbas'ın Müslüman olduğu müjdesini alınca Ebu Râfi azat etti ve cariyesi Selma ile evlendirdi. Ebu Râfi Hayber seferine hanımı Selma ile birlikte gitti. Selma daha sonra Hız. Peygamber'in oğlu İbrahim'in doğumunda ebelik etti. Ebu Râfi Hız. Peygamber'e bir oğlu dünyaya geldiğini müjdeleyince Hız. Peygamber ona bir köle hediye etti.

Ebu Râfi, Rasulullah'ın özel eşyalarını korumakla da görevli idi. Ebu Râfi Rasulullah'ın yanından ayrılmadığı için pek çok hadis rivayet etmiştir. Bu hadislerin bir kısmını doğrudan Hız. Peygamber'den, bir kısmını eşinden diğerlerini de Hız. Ebubekir, Abdullah b. Mes'ud ve Ebu Hureyre'den olmak üzere 68 hadis rivayet etmiştir.⁵²

3. Selmân-ı Farisî

Doğrudan Hız. Peygamber'in azatlısı olmamakla birlikte O'nun girişimleriyle azat edilen İran'lı bir köledir. Kendisi uzun maceralardan sonra bir Arap kabilesine esir düşmüş ve sonunda Medine'de Yahudilere köle olarak satılmıştı. Selman-ı

⁵⁰ İbnü'l Esir, Muhammed b. Abdülkerim b. Abdulvahid eş-Şeybânî, *el-Kamil fi't Tarih*, Beyrut, 1965, II, 193.

⁵¹ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 681; Şibli, Mevlana, *Asr-ı Saadet*, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1977, I, 302.

⁵² Aydın, Abdullah "Ebu Râfi", *DİA*, İstanbul, 1994, X, 211.

Farisi H.4. yıla doğru Rasulullah'ın huzuruna vardı ve İslâm'a girdiğini bildirdi ve kendisinden azat edilmesini istedi. Selman'ın efendisi sadece bir miktar altın para değil, aynı zamanda, diktiği hurma ağaçlarından olması şartıyla bir miktar da hurma karşılığında azat etmeye rıza gösterdi. Selman'ın ücretinin ödenebilmesi için Benî Süleym kabilesinin altın madenlerinden gelen zekat vergisi kullanılmış ve bir yıl geçmeden taze hurma fidanları istenen hurma miktarını vermişti.

Selman hürriyetini elde ettikten sonra Rasulullah'ın en yakın sahabeleri arasına girdi. Hendek savaşında hendek kazılması fikri ondan geldi. Rasulullah, "Selman benim ailemdendir" buyurdu.⁵³

II. Azatlı Cariyeleri

1. Mariye: H. 6. yılda Mısır Mukavkısı tarafından hediye edilmişti.⁵⁴ Mariye Mısırlı bir Hristiyan kadındır. Bazı yazarlara göre Kıbtî'dir. Ama Acem veya Grek olması da muhtemeldir. Kıbtîlerin reisi tarafından Hz. Peygambere cevap mektubu ile birlikte gönderilmiştir.⁵⁵ Hz. Peygamber hiçbir kadını cariye olarak almamış, hepsini azat etmiş, bazıları ile de evlenmiştir.⁵⁶ Cariyeler için bir lütuf olarak Mariye⁵⁷, ümmü veledin hukukî durumuyla ilgili somut bir örnek olmuştur.

2. Reyhâne⁵⁸: Benî Kureyza kabilesinin Hendek Gazvesi'nin ardından Medine'den

⁵³ İbn İshak, *a.g.e.*, s.68-70; Mahmud Mikdad, *a.g.e.*, s. 216.

⁵⁴ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, II, 225.

⁵⁵ Taberî, İbn Cerir Ebu Cafer, *Tarihü'l Ümmü ve'l Müluk*, Beyrut, 1408/1411-1988-1991, II, 216; İbn Abdilhakem, Ebu'l Kasım Abdurrahman, *Fütuhu Mısır ve Ahbâruha*, Leiden, 1922, s. 51.

⁵⁶ Taberî, *Tarih*, II, 216-218.

⁵⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 28.

⁵⁸ *Reyhâne bnt. Şem'un*: Aslen Benî Nadir kabilesine mensup olup bazı kaynaklarda ismi Reyhâne bnt. Zeyd diye geçer. Babası Ebu Reyhâne Şem'un b. Zeyd el-Ezdi çeşitli hadis kitaplarında rivayetleri bulunan sahabilerdendir. Bir kısım eserlerde Hz. Peygamber'in iki cariyesinden biri olarak kaydedilen Reyhâne, Benî Kureyzalı Hakem adında bir kişiyle evliydi. Bu sebeple bazı kaynaklarda onun Benî Kureyza'ya mensup bulunduğu belirtilmiş, Benî Nadir'den olduğu görüşü zayıf sayılmıştır. Beşinci yılın sonlarında Hendek Gazvesi'nin ardından Resul-i Ekrem ile yaptıkları antlaşmayı bozan Benî Kureyza muhasara edilmiş, savaşabilecek yaşta olan erkekleri öldürülmüş, kadın ve çocuklarına esir muamelesi yapılmış, malları Müslümanlar arasında paylaştırılmıştı. Bu olayda kocası öldürülen Reyhâne de esirler arasında bulunuyordu. Reyhâne'yi Hz. Peygamber "safî"(ganimette Hz. Peygamber'in payı)olarak seçti ve Ümmü'l Münzir Selma bnt. Kays'ın evine götürülmesini emretti. Reyhâne orada bir ay kadar kaldıktan sonra Resulullah onunla görüşmeye gitti. Reyhâne'nin utancından görünmek istememesi üzerine Hz. Peygamber onu çağırdı ve Müslüman olduğu takdirde kendisiyle evleneceğini söyledi. Reyhâne bu teldifi kabul edince Hz. Peygamber onu azat etti ve diğer eşlerine verdiği gibi ona da 12 ukiyye gümüş vererek beşinci yılın Zilhiccesinde kendisiyle evlendi. Hz. Peygamber'in ona mehir olarak hürriyetini bağışladığı da zikredilmiştir. Zayıf olduğu belirtilen bir başka rivayete göre ise Reyhâne cariye olarak kalmış ve İslamiyet'i benimsememiştir. Reyhâne h.10/m.632 yılda Hz. Peygamber Veda haccından

çıkarılması sırasında bazı sîret yazarları Hz. Peygamber'in Yahudi kadınlardan Reyhâne adında birinin esirler arasından ayrılmasını emrederek ardından bu kadınla evlendiğini naklederler. Rasulullah'ın cariyelerinin bulunduğunu nakleden tarihçiler, Reyhâne'nin Kıbtî Mariye gibi olduğunu iddia ederler. Reyhâne bir rivayete göre ise Nadiroğullarına mensuptu. Hz. Peygamber'in eşiydi. Rasulullah Reyhâne'yi satın almış, ardından azat etmiş o da ailesine katılarak yaşamına devam etmiştir.⁵⁹ Ancak Müslüman olan Reyhâne'nin Hz. Peygamber'in evlilik teklifini, "Beni eş olarak değil, cariyeye olarak al; zira ben hür Müslüman kadınlar gibi tesettüre girip yüzümü kapatmak istemiyorum" diyerek kabul etmediği rivayet edilir.⁶⁰ Ancak rivayetlerden Reyhâne'nin azatlı bir cariyeye olduğu ve Hz. Peygamber ile evlendiği anlaşıyor.

Hz. Peygamber'in Mariye ve Reyhâne'nin yanı sıra Cemile ve Zeyneb bnt. Cahş'ın hediye ettiği bir cariyesi daha olduğu rivayet edilir.⁶¹

Hz. Peygamber'in azatlı kölelerinin sayısı 39 olarak nakdediliyor.⁶² Yapılan bir başka araştırmaya göre ise Hz. Peygamber 63, Hz. Aişe ise 67 köle azat etmiştir.⁶³ Kanaatimizce rakamlardaki farklılıklar Hz. Peygamber'in azat ettiği köleler ile Hz. Peygamber'in hizmetinde bulunan azatlı kölelerin sayıya dahil edilip edilmemesinden kaynaklanmaktadır.⁶⁴

Hz. Peygamber'in Gazvelerde Ele Geçirilen Esirlerle İlgili Uygulamaları

Savaşlarda alınan esirlerin durumu köleliği gündeme getirmektedir. Söz konusu esirlerin durumu, bunlar üzerinde nasıl bir tasarrufta bulunulacağı gibi hususlar elbette konumuz açısından önem arz etmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber'in nasıl bir yaklaşım içinde olduğu hemen akla gelen bir sorudur. Biz de gazvelerde Hz. Peygamber'in esirlerle ilgili tasarruflarına çalışmamızın boyutları nispetinde yer verdik.

döndükten bir müddet sonra Medine'de vefat etmiş ve Baki mezarlığına defnedilmiştir. (Yılmaz, Hayati "Reyhâne bnt. Şem'un", *DİA*, İstanbul, 2008, XXXV.)

⁵⁹ Şibli, *a.g.e.*, I, 300, 301.

⁶⁰ Taberî, *Tarih*, II, 216; bkz. Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 690.

⁶¹ Taberî, *a.g.e.*, II, 216; Amir, Abdullatif, *Ahkâmü'l Esra ve's Sebâyâ fi'l Hurubi'l İslamiyye*, Mısır, 1406/ 1986, s. 292.

⁶² İbn Asâkir, Hafız Ebî'l Kasım Ali b. Hasen, *Târihu Medineti Dımaşk*, thk. Muhibbüddin li Ebi Said Ömer, Beyrut, 1995, IV, 251-301; Müberred, Ebu'l Abbas Muhammed b.Yezid, *el-Kâmil*, nşr. Ebu'l Fadl İbrahim, Kahire, b.t.y, II, 93; İbnü'l İmrani, Muhammed b.Ali b.Muhammed, *el-İnbau fi Tarihi'l Hulefâ*, thk. Kasım es-Samirai, Leiden, 1973, s. 47.

⁶³ Afzalurrahman, *Siret Ansiklopedisi*, çev. Komisyon, İstanbul, 1996, III, 265.

⁶⁴ Ayrıntılı bilgi için bkz. Kettânî, Muhammed Abdülhay, *et-Teratibu'l İdariyye*, çev. Ahmet Özel, İstanbul, 1990, I, 106, 107.

Bir savaş sonunda devlet başkanı aldığı esirleri köle yapmayabilir.⁶⁵ Hz. Peygamber zamanında meydana gelen savaşlarda ele geçirilen esirlerin büyük kısmı karşılıksız geri verilmiş, bir kısmı fidye karşılığında bir kısmı mübadele yoluyla serbest bırakılmış ve özel bir durumu olan Kureyza'lılar yanında çok az sayıda esir de savaştan önce işledikleri suçlar ve aşırı düşmanlıkları sebebiyle öldürülmüştür.⁶⁶ İslâm hukukuna göre savaş esirleri ya öldürülür, ya köleleştirilir, ya mal veya fidyesiz salıverilirler. Müslüman olurlarsa öldürülmezler, diğer üç muameleden birisi yapılır.⁶⁷ Hz. Peygamber'in savaşlarda kölelerin öldürülmesini yasaklamasında askeri tehdit unsuru sayılmamaları yanında kendilerine ihtiyaç duyulması da rol oynamış olmalıdır.⁶⁸

Hz. Peygamber'in ordusundaki köleler, Müslüman olduktan sonra muharip olmuşlardır.⁶⁹ Savaşçılar savaştan önce Müslüman olmuşlarsa, mallarını ve kanlarını korurlar, köle konumuna konulamazlar, hürdürler. Yani kişinin Müslüman olması köleleştirmeye engeldir.⁷⁰

İslâm hukuku köle ticaretini savaşlar ile sınırlamış bunun dışında alınıp satılması ise eski bir uygulamadır.⁷¹ Bu devirde esirleri barındıracak esir kampları bulunmadığı için ele geçirilen esirlerin askerlere dağıtıldığı düşünülebilir.⁷² Esir olarak getirilen kadınlar Medine'de emniyetli bir yer olan Remle bnt. el-Hâris isimli bir kadının evinde korunur ve onlara iyi davranılırdı.⁷³ Hz. Peygamber esirlerden anne ile küçük çocuğunun birbirinden ayrılmasını yasakladı.⁷⁴ Savaşlarda kadınları ve çocukları esir almayı sadece müşrikler için uygulamadı. Aynı zamanda Arap olmayanlara, Yahudilere ve Hristiyanlara da uyguladı. Benî Kaynuke ve Benî Nadir'in kadın ve çocuklarını esir aldı. Mallarını ganimet edindi.⁷⁵

Esirlere iyi davranılmasını sıkça vurgulayan Hz. Peygamber⁷⁶ ashabıyla birlikte bir yemekte esirlere öncelik tanımıştır. Bir esirin "açım susuzum demesi üzerine

⁶⁵ Fendoğlu, a.g.e., s. 97.

⁶⁶ Özel, Ahmet, *İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri*, Ankara, 1996, s. 82.

⁶⁷ Maverdi, Ebu'l Hasan Habib, *el-Ahkâmü's Sultaniye*, çev. Ali Şafak, İstanbul, 1994, s. 249.

⁶⁸ Caḥşiyari, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdüs, *Kitabu'l Vüzera ve'l Küttab*, Kahire, b.t.y, s. 13; bkz. Kallek, Cengiz, *Asr-ı Saadet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi*, İstanbul, 1997, s. 141, 142.

⁶⁹ Lewis, Bernard, *Race And Slavery in the Middle East*, New York, 1990, s. 62; Pipes, Daniel, *Slave Soldiers And Islam*, London, 1981, s.166.

⁷⁰ İbn Receb, *el-Kavaid fi'l Fikhi'l İslami*, Beyrut, 1992, s. 291.

⁷¹ İbn Hişam, a.g.e., IV, 284; Mahmud Mikdad, s. 119.

⁷² Vakıdî, Muhammed b. Ömer, *Kitabu'l Megazi*, thk. Marsden Jones, Beyrut, 1984/1404, III, 988.

⁷³ Savaş, a.g.e., s.250.

⁷⁴ Vakıdî, a.g.e., II, 524.

⁷⁵ Mahmud Mikdad, a.g.e., s.105.

⁷⁶ İbn Hişam, a.g.e., II, 299, 300.

"Elbette, bunlar senin ihtiyacın," dedi ve su ve ekmek ihtiyaçlarını karşıladı.⁷⁷

İslâm hukukuna göre devlet, savaş esirlerine mesken, elbise ve yemek sağlamak zorundadır. Bu konuda devlet kendi askeri ile esirler arasında eşitlik sağlamalıdır. Şayet esirler kuralları ihlal etmişse yargılanmalı, kendisini savunabilmelidir.⁷⁸ Bir hadis-i şerifte Hz. Peygamber esir konumundaki cariyelerin eğitim ve öğretimleri hakkında Hz. Peygamber'den rivayet edilen bir hadiste "Cariyesi olup ona ilim öğreten, terbiye eden sonra hürriyete kavuşturarak onunla evlenen kimseye iki ecir vardır" buyuruyor.⁷⁹

Hız. Peygamber'in İlk Savaşlarında Alınan Esirlerle İlgili Bazı Tesbitler

Bedir savaşında 70 kişi esir alındı. Malları miktarınca fidye verip kurtulmak istiyorlardı. Mekke'li esirler okuma-yazma biliyorlardı. Medine'liler ise bilmiyorlardı. Onlardan on köle, fidye olarak Medine'lilerden on gence okuma-yazma öğreterek karşılığında serbest kaldılar. Zeyd b. Sabit bu şekilde okuma-yazma öğrenenlerdendi.⁸⁰ Esirlerin bir kısmı da fidye karşılığında serbest bırakıldı.⁸¹ Her bir esir için ortalama fidye parası olarak 4000 dirhem ödendi.⁸² Esirlere iyi davranılmasını emreden Hz. Peygamber onlardan sadece ikisini, Ukbe b. Ebi Muayt ile Nadr b. Hâris'i vaktiyle Müslümanlara yaptıkları işkenceye karşılık ölüme mahkum etti.⁸³

Bedir gazvesinden sonra Hz. Peygamber'in köleleştirmeye gitmemesi, dönemin sosyal, kabilevi ve psikolojik sebepleriyle açıklanabileceği gibi aynı zamanda köleleştirmenin İslâm'ın gayr-i müslimlerle yaptığı ilk savaşta gerçekleşmemesi ve tasvip görmemesi olarak da değerlendirilebilir.

Uhud gazvesinde ise savaş meydanında şehitlere ve ölümlere rastlanır ama esirlere ve kölelere pek rastlanmaz. Zira bu bir intikam savaşıydı. Mekke müşrikleri Bedir'de kaybettikleri ileri gelenlere karşılık, bu esir ve köleleri denk kabul etmiyorlardı.⁸⁴

Hicretin beşinci yılına kadar Hz. Peygamber'in köle ve cariyesi olduğuna dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Hicretin beşinci yılında Benî Mustalık

⁷⁷ Şevkânî, Muhammed b. Ali, *Neylül Evtâr Şerhu Münteke'l Ehbâr min Ehadisi Seyyidi'l Ehyâr*, b.y.y., b.t.y., VII, 307.

⁷⁸ Zuhayli, Vehbe, *Âsârü'l Harb fi'l Fikhi'l İslâmî*, Dumaşk, b.t.y., s. 387.

⁷⁹ Buhârî, Ebu Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrahim, *el-Camiu's Sahih*, İstanbul, 1315, I, 33; IV, 20; Nikâh, 12.

⁸⁰ İbn Sa'd, *a.g.e.*, II, 16.

⁸¹ İbnü'l Esir, *a.g.e.*, II, 132, 134, 145.

⁸² Hamidullah, Muhammed, *Hız. Peygamber'in Savaşları*, çev. Nazire Erinç Yurter, İstanbul, b.t.y., s. 55.

⁸³ Fayda, Mustafa, *"Bedir Gazvesi"*, DİA, İstanbul, 1992, V, 326, 327.

⁸⁴ Daryal, *a.g.e.*, s. 199, 200.

Gazvesi'nde esir olarak ele geçirilen 600 kadar kadın ve çocuk, köle olarak Müslümanlara dağıtıldı.⁸⁵ Hz. Peygamber bunların içerisinde Cüveyriye ile nikâhlanınca, sahabe de ellerindeki esirleri karşılıksız serbest bıraktılar.⁸⁶ Ardından Mustalikoğulları Müslüman oldular.⁸⁷ Böylece Hz. Peygamber İslamî davetin metodlarından olmak üzere düşmanla uzlaşmak, anlaşmak, maddî-manevî acılarını hafifletmek, yakınlaşma tesisinde bulunmak ve yaklaşmak yolunu gösterdi.⁸⁸

Hayber'in fethinden sonra Hz. Peygamber Yahudi kabile reisinin kızı olan Safiye ile evlendi. Safiye ailesinin dağılmasından sonra ya cariye olarak, ya galiplerden birinin zevcesi olarak yaşayacaktı. Rasulullah onu azat etti ve onunla evlendi. Bu hareket Safiye'yi memnun ettiği gibi siyasi ve dinî faydalar da sağlamıştı.⁸⁹

Huneyn gazvesinin ardından alınan ganimet ve esirler Cîrane'de toplandı. Hz. Peygamber Cîrane'ye geldi. Esirler ve ganimetler hapsedilmişti. Esirlerin sayısı 6000 kadardı. Develerin sayısı 1024, koyunların sayısı ise 40000 kadardı. Hz. Peygamber esirleri sahabe arasında dağıttı. Ganimetleri paylaştırdı.⁹⁰ Kendisi humustan başka bir şey almadı. Onu da etrafındaki bedevilere dağıttı.⁹¹ Esirlerin kurtuluşu için bir heyet Hz. Peygamber'e başvurdu. Heyet, sütannesi Halime'nin mensup olduğu kabiledendi. Heyetin başkanı Züheyr Ebu Surad Peygamberimizden esirlerin serbest bırakılmasını isteyince Abdulmuttalib'in ailesine düşen tüm esirleri serbest bırakıyorum, bütün esirlerin affı için de namaz vakti geliniz ve cemaate başvurun." dedi. Namaz vakti geldiler ve durumu anlattılar. Ensar ve Muhacirler de "Biz de esirleri azat ediyoruz" dediler. Böylece 6000 esir bir dakikada serbest bırakıldı.⁹²

Taif kuşatmasında Hz. Peygamber, soğuk savaş yöntemini uygulayarak "Düşmanın elinde bulunan kölelerden kim gelir de İslâm'a girdiğini açıklarsa hürriyetine kavuşacak" buyurdu. Bu çağrıya uyan kölelerin sayısı sekseni buluyordu.⁹³

Taif'te Hz. Peygamber, çağrısına uyanları "Onlar Allah'ın azatlılarıdır. Onları köleleştirmem" buyurmuştur.⁹⁴ Ardından kaleden inip teslim olanların geçim ve

⁸⁵ Taberî, *a.g.e.*, II, 109.

⁸⁶ İbn İshak, *a.g.e.*, s.245; İbnü'l Esir, *a.g.e.*, II, 192.

⁸⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, I, 243.

⁸⁸ Daryal, *a.g.e.*, s. 199,200.

⁸⁹ İbn İshak, *a.g.e.*, s.246.

⁹⁰ Vakıdî, *a.g.e.*, III, 943, 944; Halife b. Hayyat, Ebu Ömer el-Leysi el-Asferî, *Tarihu Halife b.Hayyat*, Beyrut, H. 1397, I, 89.

⁹¹ Mâverdi, *a.g.e.*, s. 256-258; el-Butî, Ramazan, *Fıkhu's Sîre*, çev. Atik Aydın, İstanbul, 2006, s. 382.

⁹² Şibli, *a.g.e.*, I, 359, 360.

⁹³ Belazurî, Ebu'l Abbas Ahmed b.Yahya, *Ensabu'l Eşraf*, nşr. Muhammed Hamidullah, Kahire, 1959, I, No: 989.

⁹⁴ İbn Hişam, *a.g.e.*, IV, 128; İbnü'l Esir, II, 267; Halife b.Hayyat, *a.g.e.*, I, 89.

diğer ihtiyaçları Müslüman aileler tarafından karşılandı.⁹⁵

Kölelik ve cariyelik siyasi boyutu da olan bir konudur. Esirleri karşılıksız veya karşılıklı serbest bırakmak veya cariyelik konumuna koymak maslahata göre verilecek bir karardır. Herhangi birisini uygulamak konusunda kesin nass yoktur.⁹⁶

Sosyal Hayatta Kölelerin Konumu

İslâm hiçbir hakkı olmayan köleleri belli hakları olan bireyler durumuna getirmiştir. Mekke döneminde köle azadı bir fazilet davranışı olarak değerlendirilmiştir. Medine dönemindeyse köle azadı, katil fidyesi mukabili sayılmış, yemin kefareti olarak görülmüş ve sonunda devlet gelirlerinin sarf yerlerinden birisi, yani bir devlet vazifesi olarak kabul edilmek suretiyle bu sınıfa son verilmek istenmiştir.⁹⁷ Köle azadı her vesile ile teşvik edilmiştir.⁹⁸

Köle ve cariyeler ailenin bir parçası sayılıyordu. Hz. Peygamber, Hz. Fatıma'ya verdiği esir bir kadını dövmemesini öğütlemiş ve ⁹⁹ kölesini dövenleri ayıplamıştır.¹⁰⁰ Kölelerin ihtiyaçları karşılanmalı, örfе göre güçlerinin üstünde onlardan iş istenmemelidir.¹⁰¹ Köleler ahiret ve ibadet konularında hürdür.¹⁰² Hz. Peygamber, oğlu İbrahim'in ölümünün ardından bir köle ve cariyе topluluğunu azat etmişti.¹⁰³ Kendisi "Sizden biriniz kölem, cariyem" demesin. Hepiniz Allah'ın kullarısınız. Kadınlarınız da Allah'ın kuludur. Ancak kölelere, "Oğlum, kızım, delikanlım" deyin diyerek köle ve cariyeler için insanî bir anlayış getirmiştir.¹⁰⁴

Hz. Peygamber bir hadisinde "Başınızda saçı kuru üzüm gibi olan Habeş'li bir köle de olsa Allah'ın kitabını egemen kıldığı sürece itaat ediniz." buyurmuştur.¹⁰⁵ Nitekim azat edilmiş kölelerin toplumda sultan bile olabildiklerine dair tarihimizde örnekler vardır.

⁹⁵ Vakıdî, *a.g.e.*, III, 932.

⁹⁶ Fendoğlu, *a.g.e.*, s. 134.

⁹⁷ Hatipoğlu, M. Said, "Hilâfetin Kureyşliliği", *AÜİFD*, Ankara, b.t.y, XXIII, 129.

⁹⁸ Makrizî, Takıyyüddin Ahmed b.Ali, *İmtâü'l Esma bi mâ li'n Nebiyyi mine'l Ahvali ve'l Emvali ve'l Hedefeti ve'l Metai*, Kahire, 1941, I, 434-439.

⁹⁹ Muhammed el-Bakır, Muhammed b.Ali b.Hüseyn, *Tezvicu Fatıma bnt. Rasulillah li Ali b. Ebi Talib*, Beyrut, b.t.y, s. 57.

¹⁰⁰ Müberred, *a.g.e.*, I, 63.

¹⁰¹ Afzalurrahman, *Economic Doctrines of Islam*, Pakistan, b.t.y, II, 263.

¹⁰² İbn Melek, *Şerhu'l Menar fi İlmi'l Usul li'n Nesefi*, Dersaadet, 1315, s. 958.

¹⁰³ Yakubî, *a.g.e.*, II, 87.

¹⁰⁴ Zebidi, Zeydüddin Ahmed, *Tecrid-i Sarih*, trc.ve şrh. Kâmil Miras, Ankara, 1970, VII, 464.

¹⁰⁵ Ebu Davud, Süleyman b.Eş'as es-Sicistânî, *Sünen*, nşr. Ubeyd ed-Deas, Suriye, 1388-94/1969-74,5; İbn Mace, Ebu Abdillâh Muhammed b.Yezid el-Kazvinî, *Sünen*, nşr. M.Fuad Abdülbaki, Kahire,1372/ 1952, Cihad, 39.

Çağdaş Dünyada İnsan Hakları Kavramı Ve Geçmişi

İnsan haklarının güvenceye alındığı ilk pozitif hukuk metni 12 Haziran 1776 tarihli Virginia Anayasası'nın başındaki haklar bildirgesidir. Bu bildiride yaşam hakkı, mülkiyet hakkı, mutluluk ve güvenlik arama ve bunlara erişebilme haklarıdır. 4 Temmuz 1776 tarihli Amerikan Bağımsızlık Bildirisinde de aynı ilkeler vurgulanmıştır. Daha sonra Fransız İhtilalinin ilk beyannamesi olan 1789 tarihli İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi gelmektedir. Kölelik kurumu, 1870'lerde kaldırılınca kadar bütün dünyada yürürlükte kalmıştır.¹⁰⁶

Memnuniyetle ifade etmek gerekir ki kölelik kurumu bugün yeryüzünün her tarafında varlığını kaybetmiş durumdadır. İlk Müslümanlar, eski devirlerden kalma ve bütün dünyaya yayılmış bu kurumu devralmışlardır.¹⁰⁷ Batı dünyasında, İslâm dünyasının aksine köleler ağır işlerde çalıştırılmışlar, kendilerine kötü davranılmıştır. Ziraî işlerde zorla çalıştırılmışlardır. Oysa İslâm dünyasında köleler ziraî işlerde zaman zaman çalıştırılmış olsalar bile daha çok ev işlerinde istihdam edilmiş, saraylarda, ordu ve bürokraside de kendilerine görevler verilmiştir.¹⁰⁸

Kölelik kurumsal olarak varlığını yitirse bile, çağdaş dünyada halen devam etmektedir. Hâlâ Amerika ve bazı Afrika ülkelerinde ırk ayrımı yapılmaktadır.¹⁰⁹ Yakın tarihe kadar Güney Afrika Cumhuriyeti'nde siyahlara uygulanan ırk ayrımı sadece bir örnektir.

Günümüz dünyasında insan hakları kavramını açıklamaya geçmeden önce, üzerinde durulması gereken bazı temel kavramlar vardır. Bunlar özgürlük, hak ve eşitlik kavramlarıdır. Bu konuda Türkiye Cumhuriyeti'nin 1924 Anayasasının 68.maddesinde özgürlük, "Hürriyet başkasına zarar vermeyecek her şeyi yapabilmektir..." şeklinde bir ifade yer almaktadır.

İnsan hakları ülkelerin mevcut kamu özgürlükleri rejimlerinin üstünde, tarihsel gelişim sonucu siyasal meşruluğun en temel ölçütü haline gelmiş, tüm insanların salt insan olma vasfıyla sahip oldukları, vazgeçilmez temel hak ve özgürlüklerdir.¹¹⁰

Bu tanımda şunlar göze çarpmaktadır. Birincisi, insan hakları, doğal hukukun etkisiyle geliştiği ve onun bir parçası olduğu için yürürlükteki hukuku aşmış ve uluslar üstü bir nitelik kazanmıştır. Devletler bir bakıma iktidarlarını insan hakları

¹⁰⁶ Özel, a.g.e., s. 88.

¹⁰⁷ Hamidullah, *İslâm Peygamberi*, II, 692.

¹⁰⁸ Özel, a.g.e., s.88.

¹⁰⁹ Muhammed Galal Abbas, "Slavery Between Islam And Western Civilization", *Mecelletü'l Ezher*, Sayı: 9; Kahire, 1971, 43, 11.

¹¹⁰ *İnsan Hakları Nedir? Temel Bilgiler ve Türkiye'de İnsan Hakları Alanında Yaşanan Gelişmeler*, Ed. Uzak, Ahmet -Mehmet Altuntaş, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, Ankara, 2007, s. 12.

ile sınırlamak zorunda kalmışlardır. İnsan hakları bir iç mesele olmaktan çıkmış, tüm insanlığa mal olmuştur. İkincisi, insan haklarının siyasal meşruluğun temel ölçütü olmasıdır.

10 Aralık 1948 tarihinde İnsan Hakları uluslararası boyuta taşınmıştır. Bu tarihte ilan edilen İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin dördüncü maddesi şöyledir: "Hiç kimse kölelik veya kulluk altında bulundurulamaz; kölelik ve köle ticareti her türlü şekliyle yasaktır." Ardından Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi hazırlanmıştır. Söz konusu sözleşmenin dördüncü maddesi ise şöyledir: "Hiç kimse köle ve kul olarak tutulamaz. Hiç kimse zorla çalıştırılmaz ya da zorunlu çalışmaya bağlı tutulamaz." İnsan haklarının uluslararası alana geçmesi ise XIX. yüzyılda köle ticaretinin kaldırılması ve savaş hukukunun insancıl bir hale getirilmesi için yapılan uluslararası antlaşmalarla başlamış ve esas gelişme XX. yüzyılda kaydedilmiştir.¹¹¹

Diğer bir açıdan baktığımızda insan haklarını, zaman içinde birbirini tamamlayan üç oluşum dönemine koşut olarak üç ana başlık ya da yaygın bir deyimle kuşak adı altında şu şekilde sınıflandırabiliriz. Kişi hürriyetleri ve siyasal haklar, sosyal ve ekonomik haklardır.¹¹²

Kişi hürriyetleri ve siyasal haklar büyük ölçüde aristokrasi-burjuvazi çatışmasının sonucunda ortaya çıkmış olup¹¹³ bireyci-liberal bir dünya görüşünün yansıması olarak, kişileri devlete, topluma ve diğer bireylere karşı korumak için ona bir tür dokunulmaz alan meydana getirmiş ve kişinin, -yaşama hakkı, kişi dokunulmazlığı, özgürlüğü ve güvenliği hakkı gibi devlet, toplum ve bireyler tarafından aşılamayacak/müdahale edilemeyecek özel sahasının sınırlarını çizmiştir.¹¹⁴

Günümüz dünyasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin kararları bir devletin insan hakları ve özgürlüklerini gerçekleştirme ve dolayısıyla insan haklarına dayalı ve saygılı bir devlet olma noktasında hangi aşamada olduğunun önemli bir göstergesi sayılmaktadır. Her sözleşmecî devlet, taraf olduğu davalarda, mahkemenin kesinleşmiş kararlarına uymakla yükümlüdür. Mahkemenin ulusal yargı kararlarını geçersiz sayma gibi bir yetkisi ise bulunmamaktadır.¹¹⁵

Konunun bir de kadınlar boyutu vardır. Kadınların siyasal ve toplumsal mücadelesi esas olarak, XVIII. yüzyılda başladı. Nitelîm kadının, sahip olduğu hakların bilincine varıp bunun değiştirilmesi için mücadele etmesi anlamına gelen feminizmin doğuşu da bu döneme rastlar. Feminist bilinç, kadınların ezilen bir gruba mensup

¹¹¹ Yürük, Ayşe Tülin -Selman Karakul, "Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan", Eskişehir, 1998, s. 33-48.

¹¹² Sur, Melda, "İnsan Hakları Kavramındaki Gelişmeler", *İzmir Barosu Dergisi*, Sayı: 3, 1993, s. 40.

¹¹³ Çağdaş Yaşamı Destekleme Derneği, "Çağdaş Toplum Değerleri", Yayın No:11, İstanbul, 1997, s. 16, 17.

¹¹⁴ Barna, Murat, "Sosyal Devlet ve Eşitlik", *İzmir Barosu Dergisi*, Sayı: 3; 2001, s. 109.

¹¹⁵ Kapani, Münci, *İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları*, Ankara, 1991, s. 62.

olduklarının ve dolayısıyla haksızlığa uğramış olduklarının farkına varmalarını ve bu haksızlığın doğal değil de toplumsal/kültürel bir olgu olduğunu kavramalarını içerir. Ama burada kalmaz; bu haksızlığın düzeltilmesi için mücadele edilmesine, mücadelenin bağımsız bir biçimde yürütülerek örgütlenmesine ve aynı zamanda da alternatif bir gelecek vizyonu oluşturulmasına kadar uzanır.¹¹⁶

Kadınların ezilmesi ve onlara karşı ayrımcılık uygulanması bilinen tarih boyunca hep vardır, ama gene bilinen tarih boyunca bu ezilmeye karşı sistemli bir karşı çıkışı her zaman göremiyoruz. Çünkü gelişmiş bir feminist bilincin ortaya çıkması, kadınların evlilik dışında bir ekonomik alternatifte sahip olmalarına ve kendi ekmeğini kazanan kayda değer bir kadın grubunun varlığına bağlıdır. Ancak bu tür ön koşulların var olması durumunda kadınlar, ataerkil sisteme karşı düşünsel ve toplumsal alternatifler oluşturabilirler. Batıda bu önkoşulların ipuçları XVII. yüzyıldan itibaren kendini göstermeye başlar ve daha öncesi feminist yapıtların ötesine geçen sistemli bir feminist teorisinin doğuşu da XVIII. ve XIX. yüzyıllara tarihlenir.

Feminizmin doğuşu ile modernleşme, burjuva devrimi ve rasyonel insanı temel alan doğal ve evrensel insan hakları teorisinin gelişimi arasında yakın bir ilişki olduğu açıktır. Ne var ki, “Eşitlik, özgürlük, kardeşlik” bayrağını yükselten burjuvazinin “insan” soyutlaması da yüzlerce yıllık geleneği sürdürerek kadınları dışlayan bir nitelik taşıyordu ve yeni oluşmakta olan ulus-devletin kardeşliği, kadınları oy hakkının dışında bırakmasının açıkça ortaya koyduğu gibi, “erkek kardeşlik”ti. Yine de kadınlar, bu teorisinin ve pratiğin içerdiği tutarsızlıkları fark edip eleştirmekte ve kendileri için de “doğal hakları” talep etmekte gecikmediler. Daha XVII. yüzyılda Mary Astell, liberal burjuva düşüncesinin öncüsü John Locke ile tartışmaya giriyor ve “Eğer mutlak hükümler devlet için gerekli değilse, nasıl oluyor da aile içinde gerekli sayılıyor? Eğer bütün insanlar doğuştan özgürse, nasıl oluyor da kadınlar köle doğuyor?” diye soruyordu.¹¹⁷

Kadınlar daha en başından Fransız devriminin “İnsan ve Yurttaş Hakları Evrensel Bildirgesi”nde sözü edilen “insan ve yurttaş” kavramının kendilerini kapsamadığının farkına vardılar. Devrime etkin olarak katılan kadınlardan Olympe de Gouges işte bu yüzden 1791’de “Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirgesi”ni ilan etti ve yine o nedenle, Kadın cinsine yakışmayacak biçimde politika yapmaya kalkıştığı için “Devrimci mahkeme” tarafından giyotin¹¹⁸e gönderildi.

¹¹⁶ Berktaş, Fatmagül, “Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye”, Sivil Toplum ve Demokrasi/ Konferans Yazıları, No:7, İstanbul, 2004, s. 4.

¹¹⁷ Mary Astell, *Reflections Upon Marriage*, Akt. Juliett Mitchell, “Kadın ve Eşitlik”, der. J. Mitchell, A. Oakley, İstanbul, 1998, s. 32.

¹¹⁸ *Giyotin*: Fransa’da ölümle cezalandırılanların başını kesmek için kullanılan âlet. (Örnekleriyle Türkçe Sözlük, İstanbul, 2000, II, 1014)

Eşitlerden oluşan bir toplum vaadi gerçekleşmedi. XX. yüzyılın ilk yarısında, birçok uluslararası bildirge ve belge cinsiyet bakımından kör olmaya devam etti ve kadınların özgül haklarının genel bir insan hakları paketi içinde ele alınıp tanındığı varsayıldı. 1979 yılında kadınlara karşı her türlü ayrımcılığın önlenmesi sözleşmesi imzalandı. Böylece kadınların insan hakları kavramı, uluslararası hukuk belgelerinde giderek daha fazla yer almaya başladı.¹¹⁹

1990 yılında imzalanan Paris Şartında da insan hakları geniş ve ayrıntılı bir biçimde yer almıştır. Paris Şartında insan hakları ile ilgili esaslardan birkaçı şöyledir:

- İnsan hakları ve temel özgürlüklere tüm insanlar doğuştan sahiptirler; bu haklar vazgeçilmez, devredilemez olup yasanın güvencesi altındadır.

- Halkın iradesine dayalı demokratik yönetim esasıdır.

- Düşünce ve vicdan, kanaat özgürlüğü.¹²⁰

Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme

İslâm öncesi dönemden itibaren dünyanın pek çok yerinde baş gösteren insan hakları ihlalleri, ezilen toplum katmanlarının yönelişinden anlaşılacağı üzere İslâm dininin ortaya çıkışıyla ortadan kalkmıştır.

İnsanların vicdanını eğiten İslâm dini, Hz. Peygamber(a.s.)'in şahsında hürriyete verilen değeri de ortaya koymuştur. Hz. Peygamber bizzat kendisi, rızası dışında hiçbir insanı yanında zorla tutmamıştır. Hizmetinde bulunanlar ise gönüllü kimselerdi. Zeyd b. Hârise örneğinde olduğu gibi kendisine hediye edilen köleyi önce azat etmiş, ardından evlat edinmiştir.

İnsan haklarından söz edilen yerde elbette haksızlığın olmaması gerekir. Çünkü eşyanın tabiatı gereği zıtlar bir arada bulunamaz. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra Raşid Halifeleri de takip eden dönemde insana saygının azaldığını köleleştirmenin hukuka aykırı olarak hız kazandığını görüyoruz.

Günümüz dünyasında da durum farklı değildir. Çağdaş normlar itibarıyla son derece hassasiyetle üzerinde durulan bir konu olmasına rağmen, uygulamada kabul edilemez ihlallerin olduğu bir gerçektir.

Sosyal devlet anlayışını istenen düzeyde topluma yansıtamayan günümüz devletleri, birbirlerinin insan haklarına ne kadar uyduklarına dair raporlar verebilmektedirler. İşkence, iltica, zorla çalıştırma, çalışma hakkının elinden alınması gibi haksızlıklar, Çin, Afrika, Ortadoğu ve Amerika'da sıkça görülen örneklerdir.

¹¹⁹ Berktaş, "Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye," No: 7, s. 8,9

¹²⁰ Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, *Yeni Bir Avrupa İçin Paris Şartı*, Ankara, 1990.

Toplumsal hayatta sınıf farkını olabildiğince ortadan kaldırmayı hedefleyen İslâm dini, bunu uygulamaya geçirirken köleliği ortadan kaldırmamış, ıslah etme yoluna gitmiştir.

Kölelik bir insan hakları ihlâlidir. Bununla birlikte Ortaçağ dünyasında kölelik bir sosyal kazanım işlevi de görebilmekteydi. Örneğin savaşlar v.b durumlarda kaçırılan insanlar yeni memleketlerinde toplumda kendilerine zaman içerisinde bir statü bulabiliyorlardı. Hatta devlet katında yükselebiliyordu. Bunlar arasında vezir, komutan v.s görevlere getirilenler vardı.¹²¹ Tarihimizde bunun pek çok örneği vardır. Yani bir anlamda yitik çocuklar kazanım oluyordu.

İslâm dini kölelerin hürriyetlerine kavuşmaları için çeşitli yollar ortaya koymuş, çözümler üretmiştir. Köle sahiplerine sahip oldukları köle ve cariyelerini azat etmeleri konusunda teşviklerde bulunmuştur. Bu hususta sahabeden Selman-ı Farisî'nin azat olması bir örnek olarak verilebilir.

İnsan hakları içinde önemli bir yer tutan kadın hakları da Hz. Peygamber'in uygulamalarıyla saygın bir konuma yükselmiştir. Kendisi cariyeye edinmemiş, yaptığı bazı evlilikleri kaybeden tarafla iletişim vasıtası olarak değerlendirmiş, istemeden hiçbir kadınla evlenmemiş, yanında tutmamış, kadınları soyları nedeniyle ayıplamamıştır. Bilindiği gibi kendisini yetiştirenlerden Ümmü Eymen de bir cariyeye idi. Annesinin cariyesi olan bu hanımı Peygamberimiz azat etmişti. Hz. Peygamber, kadınları yasal olmasına rağmen cariyeye olarak almayı değil, eş olarak almayı tercih etmiştir. Onun bu tercihi, evliliğin esas, cariyeliğin geçici bir sosyal statü olduğunu da dikkatlere sunar.

Günümüzde ise evlilik dışı beraberlikler sıkça görülebilmekte ve kadın bir reklam figürü olarak kullanılabilmektedir.

İnsan hakları ihlallerinin alabildiğine yaşandığı en önemli alanların biri de hiç şüphesiz savaşlardır. Yakınçağda yaşanan savaşlarda alınan esirlere çok kötü davranıldığı bilinen bir gerçektir. Oysa Hz. Peygamber'in uygulamasında esirler âdeta bir misafir olarak algılanmıştır.

Sonuç olarak hukuken köleliğin ve işkencenin yasaklanması yeterli değildir. Günümüz dünyasında insan hakları ihlallerinin önüne geçmek için aile, okul, sosyal çevre, iletişim araçlarının insana saygıyı öncelemesi gerekmektedir.

¹²¹ bkz. Özdemir, *a.g.e.*, s. 45-65.

Kaynakça

- AFZALURRAHMAN, Economic Doctrines of Islam, Pakistan, b.t.y, II, 263.
- AHMED MUHAFAZA, er-Rakik fi'l Müctemai'l Arabiyyi'l İslamî hatta Sevrati'z Zenc, Master Tezi), Amman, 1407- 1987.
- AKTAN, HAMZA, Hz. Peygamber Döneminde Kölelik Olgusu ve İnsan Özgürlüğüne Kur'anî Yaklaşım, Atatürk Üniversitesi, İFD, Erzurum, 2001, XVI, 62, 63.
- AMİR, Abdullatif, Ahkâmu'l Esra ve's Sebâyâ fi'l Hurubi'l İslamiyye, Mısır, 1406 /1986, s. 292.
- el-ASKALANÎ, İbn Hacer, Ahmed b.Ali, Büluğ'u'l Meram, çev. ve şrh. Ahmet Davudoğlu / Selamet Yolları, İstanbul, 1972, IV.
- ASTELL, Mary , Reflections Upon Marriage, Akt.Juliett Mitchell, "Kadın ve Eşitlik", der. J. Mitchell, A. Oakley, İstanbul, 1998.
- AYDIN, M. Akif, "Köle", DİA, Ankara, 2002, XXVI, 237-248.
- AYDINLI, Abdullah , "Ebu Râfi", DİA, İstanbul, 1994, X, 211.
- BARNA, Murat, "Sosyal Devlet ve Eşitlik", İzmir Barosu Dergisi", Sayı: 3; 2001, s.109.
- BELAZURÎ, Ebu'l Abbas Ahmed b.Yahya, Ensabu'l Eşraf, nşr. Muhammed Hamidullah, Kahire, 1959, I, No: 989.
- BERKTAY, Fatmagül, "Kadınların İnsan Haklarının Gelişimi ve Türkiye", Sivil Toplum ve Demokrasi/ Konferans Yazıları, No:7, İstanbul, 2004, s.4.
- BİREKUL, Mehmet ve Fatih Mehmet YILMAZ, Peygamber Günlerinde Sosyal Hayat ve Aile, Konya, 2001.
- BUHARÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b.İsmail b.İbrahim, el-Camiu's Sahih, İstanbul, 1315, I, 33 ;IV,20; Nikâh, 12.
- EL-BUTÎ, Ramazan , Fıkhu's Sire, çev.Atik Aydın, İstanbul, 2006.
- CAHŞİYARÎ, Ebu Abdillâh Muhammed b.Abdüs, Kitabu'l Vüzera ve'l Küttâb, Kahire, b.t.y.
- ÇAĞDAŞ YAŞAMI DESTEKLEME DERNEĞİ, "Çağdaş Toplum Değerleri", Yayın No:11, İstanbul, 1997.
- ÇAĞATAY, Neşet, İslâm Dönemine Dek Arap Tarihi, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1989.
- DARYAL, Ali Murat, İslâm'ın Doğuş ve İlk Yayılışının Psiko-Sosyal Açıdan Tahlili, İstanbul, 1999.
- DERVEZE, İzzet, Kur'an'a Göre Hz.Muhammed'in Hayatı, çev. Mehmet Yolcu, İstanbul , 1995, I,
- DİVANU'L HEZELİYYİN, thk. Ahmed ez-Zeyn, Amman, 1965, III.
- EBU SADE, Abdulhamid İbrahim Berekat, Nazariyyetü'l Muamele bi'l misl fi'l Harb (doktora tezi), Kahire, b.t.y.s.219
- EBU DAVUD, Süleyman b.Eş'as es-Sicistânî, Sünen, nşr. Ubeyd ed-Deas, Suriye, 1388-94/ 1969-74, 5

- FAYDA, Mustafa, "Abdullah b.Cüd'an", DİA, İstanbul, 1988, I, 93, 94.
- _____, "Bedir Gazvesi", DİA, İstanbul, 1992, V, 325-327.
- FENDOĞLU, H. Tahsin, İslâm ve Osmanlı Hukukunda Kölelik ve Cariyelik, İstanbul, 1996.
- GÜNALTAY, Şemseddin, "Selçukluların Horasan'a İndikleri Zaman İslâm Dünyasının Siyasal, Sosyal, Ekonomik ve Dinî Durumu", Belleten, Sayı: 25, Ankara, 1943, VII, 59-99.
- HALİFE B. HAYYAT, Ebu Ömer el-Leysi el-Asferî, Tarihi Halife b.Hayyat, Beyrut, H. 1397, I.
- HAMİDULLAH, Muhammed, İslâm Peygamberi, çev. Salih Tuğ, İstanbul, 1991/1412, II.
- _____, Hz. Peygamber'in Savaşları, çev. Nazire Erinç Yurter, İstanbul, b.t.y.
- HAMILTON A.R.Gibb, İslâm Medeniyeti Üzerine Araştırmalar, çev. K. Durak, H. Yücesoy, Dönmez, İstanbul, 1991.
- HATİPOĞLU, M.Said, "Hilâfetin Kureyşliliği", AÜİFD, Ankara, b.t.y, XXIII, 121-213.
- İBN ABDİLHAKEM, Ebu'l Kasım Abdurrahman, Fütuhu Mısır ve Ahbârûha, Leiden, 1922.
- İBN ASÂKİR, Hafız Ebi'l Kasım Ali b. Hasen, Tarihi Medineti Dımaşk, thk. Muhibbüddin li Ebi Said Ömer, Beyrut, 1995, IV.
- İBNÜ'L ESİR, Muhammed b.Abdülkerim b.Abdulvahid eş-Şeybânî, el-Kamil fi't Tarih, Beyrut, 1965, II.
- İBN İSHAK, Muhammed, Sire, thk. Muhammed Hamidullah, Konya, 1981 / 1401.
- İBN ABDİRABBİH, Ahmed b. Muhammed, el-İkdu'l Ferid, b.y.y, 1954/ 1373, VI.
- İBN HABİB, Ebu Cafer Muhammed b.Habib, Kitabu'l Muhabber, Beyrut, b.t.y.
- İBN HİŞAM, Ebu Muhammed Abdülmelik, es-Siretü'n Nebeviye, Mısır, 1936/1355, I.
- İBNÜ'L İMRANÎ, Muhammed b.Ali b.Muhammed, el-İnbau fi Tarihi'l Hulefa, thk. Kasım es-Samirai, Leiden, 1973.
- LOMBARD, Maurice, İlk Zafer Yıllarında İslâm, çev. Nezih Uzel, İstanbul, 1983.
- İBN MACE, Ebu Abdillâh Muhammed b.Yezid el-Kazvinî, Sünen, nşr. M.Fuad Abdülbaki, Kahire, 1372/1952, Cihad, 39.
- İBN MELEK, Şerhu'l Menar fi İlmi'l Usul li'n Nesefi, 1315.
- İNSAN HAKLARI NEDİR? TEMEL BİLGİLER VE TÜRKİYE'DE İNSAN HAKLARI ALANINDA YAŞANAN GELİŞMELER, Ed.Ahmet Uzak-Mehmet Altuntaş, Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık, Ankara, 2007.
- İBN RECEB, el-Kavaid fi'l Fikhi'l İslamî, Beyrut, 1992.
- İBN TEYMİYYE, es-Siyasetü's Şer'iyye, çev.Vecdi Akyüz, İstanbul, 1999.
- İBN SA'D, Muhammed, et-Tabakatü'l Kübra, Beyrut, 1968, III.
- İBN SA'D, Ebu Abdullah el-Basrî ez-Zühri, et-Tabakatü'l Kübra, Beyrut, b.t.y, I.
- ISFAHÂNÎ, Ebu'l Ferec Ali b.Hüseyn, el-Eganî, Kahire, 1974, XIV.

- KALKAŞENDÎ, Ahmed b.Ali, Subhu'l A'şâ fi Sinaati'l İnşâ, şrh.Muhammed Hüseyin Şemsüddin, Beyrut, 1407/1987, I,
- KALLEK, Cengiz, Asr-ı Saadet'te Yönetim-Piyasa İlişkisi, İstanbul, 1997.
- KAPANÎ, Münici , İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, Ankara, 1991.
- KUR'AN-I KERİM , Medine-i Münevvere, H. 1412.
- KUR'AN YOLU TÜRKÇE MEAL VE TEFSİR, DİB, ANKARA, 2008, IV.
- KÜÇÜK TÜRK-İSLÂM ANSİKLOPEDİSİ, "Abd",İstanbul, 1974, I.
- LEWIS, Bernard, Race And Slavery in the Middle East, New York, 1990.
- MAVERDÎ, Ebu'l Hasan Habib, el-Ahkâmü's Sultaniye, çev. Ali Şafak, İstanbul, 1994.
- MES'UDÎ, Ebu'l Hasan Ali b.Hüseyin, Murucu'z Zeheb ve Meadini'l Cevher, thk. Said Muhammed, Beyrut, 197.
- MUHAMMED EL-BAKIR, Muhammed b.Ali b.Hüseyin, Tezvicu Fatıma bnt. Rasulillah li Ali b.Ebi Talib ,Beyrut, b.t.y.
- MUHAMMED GALAL ABBAS,"Slavery Between Islam And Western Civilization", Mecelletü'l Ezher, Sayı:9, Kahire,1971, 43, 11.
- MAHMUD MİKDAD, el-Mevali ve Nizamu'l Velâ, Dımaşk, 1988.
- MAKRİZÎ, Takıyyüddin Ahmed b.Ali,İmtâü'l Esmâ bi mâ li'n Nebiyi mine'l Ahvali ve'l Emvali ve'l Hedefeti ve'l Metai,Kahire, 1941, I.
- MAZAHERÎ, Ali ,Ortaçağda Müslümanların Yaşayışları,çev.Bahriye Üçok,İstanbul, b.t.y.
- MERZUKÎ,Ebu Ali Ahmed b.Muhammed, Kitabu'l Ezmine ve'l Emkine, Kahire, b.t.y, I..
- SAVAŞ, Rıza , Hz. Peygamber Devrinde Kadın, Bursa, 1991.
- SUR, Melda,"İnsan Hakları Kavramındaki Gelişmeler",İzmir Barosu Dergisi, Sayı:3, 1993, s. 40.
- SÜHEYLÎ, Abdurrahman, er-Ravdu'l Ünüf, Kahire, 1332, I.
- ŞEVKÂNÎ, Muhammed b.Ali, Neylü'l Evtâr Şerhu Münteka'l Ehbâr min Ehadisi Seyyidi'l Ehyâr, b.y.,y, b.t.y, VII.
- ŞİBLÎ, Mevlana, Asr-ı Saadet, çev. Ömer Rıza Doğrul, İstanbul, 1977, I.
- PİPES, Daniel, Slave Soldiers And Islam, London, 1981.
- MEZ, Adam "Orta zaman Türk-İslâm Dünyasında Âdetler",çev. Cemal Köprülü, Ülkü, Sayı:71, Ankara, 1939, XII,435-437.
- MÜBERRED, Ebu'l Abbas Muhammed b.Yezid, el-Kâmil, nşr. Ebu'l Fadl İbrahim, Kahire, b.t.y, II.
- ÖRNEKLERİYLE TÜRKÇE SÖZLÜK, İstanbul, 2000, II, 1014.
- ÖZEL, Ahmet, İslâm Devletler Hukukunda Savaş Esirleri, Ankara, 1996.
- ÖZDEMİR, Mehmet Nadir, İslâm'ın İlk Döneminde Kölelik Abbasilerin İlk Yüzyılı, İstanbul, 2006.
- TABERÎ, İbn Cerir Ebu Cafer, Tarihu'l Ümem ve'l Müluk, Beyrut, 1408/1411-1988-1991, II.

- TEFTAZANÎ, Sa'duddin Mes'ud b. Ömer, Şerhü't Telvih ala't Tevdih li Metni't Tenkih fi Usuli'l Fıkh, Beyrut, 1377/1957, II.
- VAKIDÎ, Muhammed b.Ömer, Kitabu'l Megazî, thk. Marsden Jones, Beyrut, 1984/1404, III.
- YAHYA OYEWOLE IMAM, "Emanicipation of Slaves in the First Century of Islâm", The Islamic Quarterly , No:2, England, 1996, XL, 118-123.
- YAKUBÎ, Ahmed b.Ebi Ya'kub b. Ca'fer b.Vehb, Tarihu Ya'kubî, Beyrut, 1960/ 1379, II, 23.
- YENİÇERİ, Celal, İslâm'da Devlet Bütçesi, İstanbul, 1984.
- YENİ BİR AVRUPA İÇİN PARİS ŞARTI, Basın-Yayın ve Enformasyon Genel Müdürlüğü, Ankara, 1990.
- YILMAZ, Hayati, "Reyhâne bnt. Şem'un", DİA, İstanbul,2008, XXXV.
- YÜRÜK, Ayşe Tülin -Selman KARAKUL,"Çağdaş Yaşam Çağdaş İnsan", Eskişehir, 1998.
- ZEBİDÎ, Zeydüddin Ahmed, Tecrid-i Sarih, trc.ve şrh. Kâmil Miras, Ankara, 1970, VII.
- ZUHAYLÎ, Vehbe, Âsâru'l Harb fi'l Fıkhî'l İslâmî, Dımaşk, b.t.y.
- _____, İslâm Fıkhı Ansiklopedisi, çev. Ahmet Efe, Beşir Eryarsoy, H.Fehmi Ulus, Abdurrahim Ural, Yunus Vehbi Yavuz, Nurettin Yıldız, İstanbul, 1994, III, X.
- ZUHEYR B. EBİ SELMA, Divan, Beyrut, 1964.